

[THE RHETORICAL ELEMENTS OF A. SAMAD SAID'S
WORK IN *PUISI BARU MELAYU* BOOK]

ELEMEN RETORIK KARYA A. SAMAD SAID
DALAM BUKU *PUISI BARU MELAYU*

Iqbal Hamdan

iqbalhamdan358@gmail.com (Corresponding Author)

*Research Centre for Arabic Language and Islamic Civilization, Faculty of Islamic Studies,
Universiti Kebangsaan Malaysia 43600 UKM Bangi, Selangor Darul Ehsan, Malaysia*

Md. Nor Abdullah

monab@ukm.edu.my

*Research Centre for Arabic Language and Islamic Civilization, Faculty of Islamic Studies,
Universiti Kebangsaan Malaysia 43600 UKM Bangi, Selangor Darul Ehsan, Malaysia*

Abstrak

Puisi tradisional merupakan budaya dalam sesuatu masyarakat. Ia menjadi identiti bahasa kepada sesuatu kaum terutama di Malaysia. Namun, dari masa ke masa puisi Melayu kian pudar terutama yang melibatkan sasterawan negara lama umpama A. Samad Said, Keris Mas dan Muhammad Haji Salleh. Kertas kajian ini bertujuan menganalisa *Puisi Baru Melayu* karya A. Samad Said dalam buku tersebut yang dikarang oleh Ali Haji Ahmad. Pengumpulan data menggunakan teknik pembacaan teks, mikrofilem, analisis dokumen dan kaedah soal selidik tertutup. Lokasi kajian banyak ditumpukan di kawasan sekitar Universiti Kebangsaan Malaysia. Data yang diperolehi dianalisis menggunakan pendekatan interpretasi. Kajian ini mendapati bahawa banyak elemen retorik yang boleh didapati dalam puisi A. Samad Said antara yang banyak digunakan ialah unsur metafora. Terkadang terdapat banyak unsur dalam satu baris ayat puisi.

Kata Kunci: *puisi, Melayu, A. Samad Said, budaya, retorik*

Abstract

Traditional poetry is a culture in a society. It becomes the language identity of a race, especially in Malaysia. However, from time to time, Malay poetry is fading, especially those involving old country writers such as A. Samad Said, Keris Mas and Muhammad Haji Salleh. This research paper aims to analyze the New Malay Poetry by A. Samad Said in the book written by Ali Haji Ahmad. Data collection using text reading, microfilm, document analysis techniques and closed questionnaire method. The study location is mostly concentrated in the area around Universiti Kebangsaan Malaysia. The data obtained was analyzed using an interpretation approach. This study found that there are many rhetorical elements that can be found in A. Samad Said's poetry, one of the most used is the metaphorical element. Sometimes there are many elements in one line of poetry.

Keywords: *poetry, Malay, A. Samad Said, culture, rhetoric*

*Article Received:
13 May 2023*

*Article Reviewed:
21 September 2023*

*Article Published:
8 December 2023*

PENGENALAN

Puisi ialah merupakan salah satu cabang dari sastera dalam sesuatu bahasa. Pada kebiasaan puisi diciptakan dengan objektif dan tujuan. Puisi ialah satu kerangka penulisan berbentuk sajak, syair, pantun dan sebagainya (Salwani, 2009). Dalam abad ini, nama puisi sudah tidak asing lagi di negara ini dan telah lama wujud dalam Alam Melayu. Antara sarjana yang banyak berkecimpung dalam bidang ini ialah Kamaludin Mohamad, Shahnnon Ahmad, Usman Awang dan A. Samad Said.

A. Samad Said merupakan seorang tokoh sasterawan Malaysia dan menyumbang banyak sastera di Malaysia. Antara sastera yang dihasilkan beliau ialah *Hujan Pagi*, *Sungai Mengalir Lesu*, *Langit Petang* (Abdul Halim:2012), *al-Amin*, *Salina* dan *Puisi Baru Melayu*.

Puisi Baru Melayu merupakan sebuah buku yang mengumpulkan karya-karya para penyair sejak zaman penjajahan Jepun sekitar tahun 1942 sehingga tahun 1960. Karya-karya penyair tersebut telah dikumpul oleh Ali Haji Ahmad dalam buku ini. Ali Haji Ahmad merupakan Pegawai Penyelidik Dewan Bahasa dan Pustaka. Buku ini mengumpul sekitar 61 orang penyajak Melayu pada zaman tersebut. Antara salah seorang penyajak tersebut ialah A. Samad Said.

Puisi sangat berkait dengan retorik kerana dalam puisi, gaya unsur retorik berkenaan penggunaan bahasa yang berseni telah digunakan. Menurut Haji Omar (2007), Retorik ini merupakan kebolehan menggunakan bahasa secara berkesan atau unsur yang berkesan. Manakala pengertian puisi menurut Juwati (2017) adalah pesanan yang ingin disampaikan oleh pengarang dan disusun menggunakan bahasa yang khas ataupun penempatan antara kata yang disusun mengikut penyepadanan bunyi. Maka untuk menghasilkan satu puisi, sesuatu bahasa yang berkesan dalam penyampaian akan digunakan. Di sinilah peranan retorik akan digunakan dalam penyampaian sesuatu puisi.

Namun begitu, kebanyakan karya tempatan banyak telah dilupakan. Tuntasnya, kertas kerja ini dibuat adalah untuk membangkitkan kembali karya lama agar seni karya lama akan terus diwarisi dari zaman ke zaman walau dunia telah lama ditelan waktu dan dimamah usia.

LATAR BELAKANG

Di dunia, bahasa memainkan peranan penting dalam menyampaikan sesuatu maklumat dan memperoleh sesuatu maklumat (Siti Rabiah, 2012). Bahasa Melayu merupakan bahasa yang amat penting di Nusantara dan memainkan banyak peranan dalam bidang ekonomi, sosial, dan lain-lain. Bahasa Melayu telah menjadi sebagai bahasa *lingua franca* dalam dunia Nusantara. Ia menjadi sebagai bahasa perhubungan dan pertuturan di wilayah ini (Istiqamatunnisak, 2012).

Di dalam bahasa, sastera tidak dapat lari dari sesuatu bahasa. Ia melambang keindahan sesuatu bahasa dan bangsa. Sastera merupakan sesuatu yang bertulis dengan penggunaan gaya bahasa yang indah, dan memasukan ciri-ciri metafora, frasa, sintaksis, rima, genre kedalam satu karya seperti puisi, fiksiyen, prosa dan drama dan dibaca secara estetik (Jim, 1997). Namun begitu, banyak karya sastera kini hanya tinggal kenangan. Pada suatu ketika dahulu banyak medium telah diggunakan untuk menyiarkan karya-karya sastera tempatan seperti akhbar *Berita Harian*, *Utusan Melayu* dan *Mingguan Malaysia*. Namun, akhbar-akhbar tersebut telah terkubur (Zainal, 2020).

Namun begitu, tidak semua karya tempatan dilupakan atau telah terkubur. Justeru, masih ada karya tempatan yang masih diingati walau masa telah berjalan sekian lama. Antara karya Melayu yang sering disebut ialah *Hikayat Hang Tuah*. Banyak karya masa kini telah diterbitkan sebelum kemerdekaan dan setelah kemerdekaan mengambil idea dari klasik khususnya *Hikayat Hang Tuah*. Kesemua perkara ini dikaitkan dengan semangat

nasionalisme Melayu dan sastera Melayu (Monique, 2010: 116). Akan tetapi tidak semua karya diingati dan diterbitkan kembali pada masa ini.

Sehubungan dengan itu, karya tempatan terdahulu mempunyai nilai estetik dan nilai bahasa yang jarang terdapat pada era kini. Seringkali sastera dikaitkan dengan retorik kerana untuk menghasilkan satu karya yang bernilai secara tidak langsung akan menggunakan elemen retorik. Retorik merupakan seni yang digunakan secara khusus bagi meraih penonton, pendengar, pembaca melalui ucapan atau penulisan, ia juga merupakan medium yang mementingkan unsur yang merangsang respon daripada sang penerima (Fawwaz, 2019). Oleh itu, teori retorik sering digunakan dalam menghasilkan sastera.

Selain itu, sastera di Malaysia juga turut berkembang. A. Samad Said merupakan salah seorang sarjana yang terlibat dalam perkembangan sastera di Malaysia. A. Samad Said telah menceburkan diri dalam dunia penulisan pada tahun 1953. Beliau dilahirkan pada tahun 1935 di Belimbing, Melaka dan meneruskan kehidupan di Singapura setelah berumur 6 bulan. Beliau merupakan anak ketiga dari lima adik-beradik. Ayahnya Mohd Said Mohd Yusuf bekerja sebagai Inspektor Bas di Singapura manakala ibunya Aminah Mohd. Amin bekerja sebagai pembasuh kain di empat buah rumah dan merupakan seorang penjual kuih. A. Samad Said mengaji di salah sebuah institusi di Singapura iaitu di Special Malay Class Di Monk's Hill School sekitar 1948. Kemudian A. Samad Said mula mendapat bakat dalam penulisan di Institusi Victoria di Singapura. Di sini A. Samad Said banyak mempelajari sastera barat seperti karya klasik barat, antaranya *Hamlet*, *Julius Caesar* dan *Romeo and Juliet* karya Shakespeare. Beliau juga turut menelaah sendiri hasil karya sasterawan negara lain ketika berada di kelas seperti puisi penyair Cina Li Po dan Tu Fu. Selain itu, A. Samad Said turut membaca sastera Melayu melalui majalah ringan pada sekitar tahun 1946-1956 yang membolehkan beliau mengakses kandungan sastera melayu seperti rencana sastera, sajak dan cerpen melalui majalah hiburan dan *Mutiara*. Di samping itu, A. Samad Said turut menelaah novel melayu yang sudah banyak diterbitkan sekitar tahun 1940-1950 seperti *Cinta Gadis Rimba* karya Harun Aminurrashid dan *Mata Inta* karya Wijaya Mala. Turut dibaca oleh A. Samad Said karya dari Indoneisa seperti *Korban Kesuciannya* karya Keris Mas ketika beliau bekerja di Utusan Melayu. A. Samad Said terus mengasah bakat dengan meneroka alam penulisan dan pembacaan dari Raffles Library dan terkadang membeli buku dan majalah di Brass Basah Road dan Sungai Road. Setelah lulus dari peperiksaan School Certificate pada sekitar 1956, A. Samad Said mula bekerja di Hospital Umum Singapura namun beliau berhenti kerana ingin menceburi bidang penulisan. Beliau pergi ke Kuala Lumpur dan bekerja di bawah Ahmad Boestamam di *Akhbar Parti Rakyat*. Namun, akhbar itu tidak bertahan lama kerana mengalami masalah kewangan dan beliau bekerja sebagai Penolong Pengarang di Geliga Publication sesudah tersebut. A. Samad Said kemudian bekerja di bawah Usman Awang dalam mengelola *Mastika* dan *Utusan Melayu* sebelum menjadi pengarang *Berita Harian*. Beliau mengambil keputusan berhenti setelah bekerja selama 28 tahun di syarikat tersebut dan meneruskan kredibilitinya sendiri sebagai pengarang dan penulis (Rosnah, 2012) Banyak genre telah dihasilkan oleh A. Samad Said, antaranya cerpen, drama, sajak dan novel. Antara karya yang pernah dihasilkan oleh beliau ialah *Liar di Api*, *Debar Pertama*, *Daun-daun Berguguran*, *Benih Harapan*, *Sungai Mengalir Lesu* dan *al-Amin* (A. Samad, 1979). Justeru, artikel ini akan membincangkan berkenaan karya A. Samad Said dalam buku *Puisi Baru Melayu*.

Pernyataan Masalah

Retorik merupakan elemen penting dalam sastera. Ini kerana penulisan sastera memerlukan elemen retorik dalam meraih perhatian pembaca. Dalam retorik terdapat banyak unsur. Antara unsur tersebut yang telah dibincangkan oleh pengkaji sebelum ini ialah retorik naratif, deskriptif, eksposisi, argumentative dan persuasif (Sobariah, 2008).

Retorik juga merupakan merupakan seni dalam bidang naratif (Raminah, 2002). Ia membantu dalam menyampaikan maklumat dengan berkesan. Maklumat yang disampaikan tanpa sebarang retorik akan kelihatan lebih hambar sekiranya tidak dihadirkan unsur retorik di dalamnya.

Di dalam bidang retorik, karya A. Samad Said telah dikaji oleh beberapa pengkaji. Antara mereka yang mengkaji ialah Mohd Shahrizul (2012) yang mengkaji unsur-unsur retorik dalam buku *al-Amin* dan Asrul Azuan (2015) yang mengkaji unsur retorik dalam novel *Salina*. Dalam artikel-artikel ini, kita akan dapati bahawa tidak semua elemen retorik dianalisis dalam kajian lepas karya *al-Amin* dan *Salina*. Ini kerana dalam kajian lepas hanya mementingkan isi-isi dan isu utama dalam bab retorika Arab seperti penceritaan, pendedahan, pemerian, anafora, aliterasi secara umum dan kajian secara kontekstual.

Justeru, kelompangan kajian yang masih terdapat dalam kajian tersebut memerlukan pendedahan retorik secara mendalam dan analitik. Antara kajian yang boleh dibuat ialah mengkaji retorik dari sudut gaya bahasa seperti anafora, metafora, sinkof dan lain-lain. Ini kerana belum terdapat pengkaji yang mengkaji dari sudut ini secara mendalam.

Objektif

Berpandukan pernyataan masalah, penelitian ini dibuat untuk menganalisa unsur-unsur retorik dalam buku *Puisi Melayu Baru* yang dikeluarkan pada tahun 1961 dan disusun oleh Ali Haji Ahmad merupakan Pegawai Penyelidik Dewan Bahasa dan Pustaka ketika itu. Sehubungan itu, penelitian ini juga dibuat bertujuan untuk menghayati unsur-unsur retorika pada karya lama agar warisan melayu tidak pupus malah dihidupkan semula dengan cara penelitian ilmiah. Ini dapat disimpulkan seperti berikut:

1. Mengenalpasti elemen-elemen retorika dari buku *Puisi Baru Melayu* karya A. Samad Said dan mengklasifikasikan mengikut kategori.
2. Menganalisis elemen retorik dalam buku *Puisi Baru Melayu* lama berdasarkan teori Charles O. Jones, Risma Despryanti, Dian Uswatun Hasanah, dan Meidawati.

Persoalan Kajian

1. Apakah elemen- elemen retorika dari buku *Puisi Baru Melayu* karya A. Samad Said dan klasifikasinya?
2. Apakah elemen retorik dalam buku *Puisi Baru Melayu* lama berdasarkan teori Charles O. Jones, Risma Despryanti, Dian Uswatun Hasanah, dan Meidawati?

Metode Penyelidikan

Kajian ini menggunakan kaedah kajian kualitatif iaitu menggunakan kaedah kepustakaan dan penganalisan maklumat yang diperoleh. Kajian kepustakaan adalah satu kajian yang dilakukan oleh pengkaji untuk dapatkan maklumat dan data dari sumber buku-buku ilmiah, laporan, tesis, jurnal dan mikrofilem (Purwono, 2010). Melalui kaedah ini, beberapa pembacaan dan pengutipan sumber tertentu yang berkaitan dengan tajuk kajian telah dilakukan, iaitu merujuk sumber bacaan seperti buku, jurnal, kajian lepas untuk mendapatkan maklumat bagi tujuan kajian serta menghasilkan kajian. Selain itu, kajian ini memfokuskan pada puisi A. Samad Said di mikrofilem *Puisi Baru Melayu*.

Pemilihan data ini berdasarkan sifat puisi tersebut merupakan puisi tradisional dan merupakan sesuatu perolehan dan sumber yang sukar ditemukan pada saat ini walaupun dunia telah berkembang pesat seiringan dengan teknologi. Kajian ini penting dalam

penelitian sesuatu perkara dan memberi maklumat kepada pengkaji dengan cara menghubungkan penelitian dengan literatur-literatur yang sedia ada serta melengkapkan sekiranya ada kelompongan pada penelitian-penelitian sebelum ini (Cresswell, 2010).

Sehubungan itu, untuk menganalisis kajian ini, Satu kerangka proses Kegiatan Implementasi Charles O. Jones (1984) telah dilaksanakan. Ini melibatkan proses organisasi, interpretasi dan penerapan. Tambahan itu, pendekatan konsep dan implikasi elemen retorik dari Risma Despryanti, Dian Uswatun Hasanah, dan Meidawati akan diterapkan dalam kajian ini. Setelah itu, data tersebut akan dibincangkan dengan lebih tuntas iaitu dengan menggunakan data yang diperoleh, puisi PBM dan diperincikan dalam bentuk maklumat analitikal.

KAJIAN LITERATUR

Retorik: Konsep & Definisi

Retorik merupakan bentuk gaya bahasa dalam sastera. Ia sering digunakan dalam menulis karya sastera. Retorik merupakan gaya bahasa percakapan atau teknik penggunaan gaya, strategi atau sumber pada khalayak dengan cara berkesan (Husna, 2018). Dalam menyampaikan sesuatu percakapan atau tulisan yang berkesan, kita memerlukan ciri atau elemen retorik ini bagi meraih perhatian pendengar atau pembaca bagi mendalami mesej yang hendak disampaikan.

Sehubungan itu, terdapat pelbagai unsur dan gaya bahasa. Ramai sarjana telah menyatakan unsur tersebut berserta definisinya. Keseluruhan gaya bahasa dikumpulkan dan diselarakan dengan unsur yang terdapat pada karya A. Samad Said di *Puisi Baru Melayu* (PBM). Antara yang digunakan ialah alusi iaitu sebuah gambaran secara tidak langsung terhadap sesuatu peristiwa atau tokoh mengikut pemikiran penulis, asonansi iaitu penggunaan bunyi vocal yang sama, distikhon iaitu puisi yang terdiri dari dua baris dan pada kebiasaannya berima, hiperbola iaitu menyifatkan sesuatu secara berlebihan, inversi pula iaitu menterbalikan susunan kata yang biasa dalam ayat, ironi bermaksud menyatakan makna yang berlawanan dari makna yang sebenar, kuatren iaitu sajak yang terdiri dari empat baris, melankolik iaitu memperlihatkan perasaan sedih; sekiranya sesuatu puisi atau sajak tersebut mengungkapkan ayat sedih maka ia tergolong dalam unsur ini, metafora iaitu perbandingan sesuatu secara tidak langsung atau boleh dikatakan perbandingan dua kata yang berunsur konkrit dan abstrak seperti kata adalah pedang tajam, personifikasi iaitu memberi sifat kemanusiaan kepada benda yang mati, rima iaitu pengulangan bunyi dalam puisi, sinkof iaitu pemendekan sesuatu kata dan terzina iaitu sajak yang terdiri dari tiga baris (Despryanti, 2018; Febriyani, 2017; Hasanah, 2019; Meidawati, 2020).

Kepupusan Sastera Melayu Lama

Sastera Islam di Malaysia berkembang sekitar 70an dan bermulanya era Islamisasi di tanah melayu pada abad ke-13 dan telah membawa satu titik perubahan dalam kebudayaan melayu. Pada zaman ini pemikiran tasawuf telah mempengaruhi dalam kesusasteraan melayu. (A. Nabil, 2020: 161). Para sejarawan berkhilaf dalam menentukan tarikh kemasukan sebenar pengaruh tasawuf dalam Alam Melayu. Kemasukan tasawuf di benua Melayu berlaku pada abad 7M dan 8M. Sejarawan Barat pula mengatakan kemasukan Islam di Tanah Melayu pada sekitar 13M. Dan Tanah Melayu itu sendiri menerima Islam pada abad ke-9M mengikut sejarawan tempatan dan pada 15M mengikut pandangan Barat. (Rosni, 2016: 178).

Sehubungan itu, karya-karya tersebut mula pudar akibat kesan kolonialisme dan pengaruhnya dalam pendidikan terutama pada era penjajahan British. Mereka telah membawa ideologi fahaman sekularisme dan menanam ke akar umbi pemikiran orang Melayu dengan memperkenalkan sistem pendidikan barat. Dengan ini secara tidak sedar institusi pengajian Islam dan Melayu di Alam Melayu mula pudar (Rahimin Affandi, 2017: 3). Hal ini juga justeru menjadikan bangsa Melayu itu sendiri bergantung kepada falsafah, konsep, teori dan retorik barat. Tuntasnya, sekaligus menyebabkan banyak aspek tradisi dan khazanah Melayu dan Islam tidak dihargai dan diperhatikan termasuklah bahasa dan sastra Melayu (Gamal, 2020: 20). Amat menyedihkan lagi apabila sumber-sumber perpustakaan akan mula dilupuskan sekiranya penerbitan tersebut melebihi jangka hayat 20 tahun (Perpustakaan Negara Malaysia, 2012). Namun begitu, ada sesetengah pihak berusaha menerbitkan kembali karya-karya lama seperti halnya Helmy yang merupakan anak A. Samad Said. Beliau diminta oleh bapanya sendiri A. Samad Said untuk menerbitkan kembali karya beliau seperti karya *Salina* dan akan dituruti oleh karya lain seperti *Daerah Zeni* dan *Bulan Tak Bermadu di Fatehpur Sikir* (*Berita Harian*, 2021).

Pada masa yang sama, kesusasteraan Melayu pada waktu terdahulu turut disampaikan secara lisan dalam kalangan masyarakat Melayu dan dari generasi ke generasi sehingga menjadi warisan bangsa dan negara. Namun yang demikian, hal ini banyak berlaku tokok tambah atau pengurangan mengikut keadaan dan situasi dalam konteks masa dan zaman (Harun, 2003). Hal ini menyebabkan banyak hasil karya Melayu zaman kegemilangan dahulu tidak diketahui pada masa kini antaranya karya *Puisi Baru Melayu* itu sendiri kerana sudah tiada lagi penerbitan. Hal ini amat merugikan kerana sejarah penulisan dan karya dahulu amatlah berbeza nilainya jika hendak dibandingkan dengan karya terkini.

Elemen Retorik dalam Karya Tempatan

Retorika ialah kajian berkenaan cara penggunaan bahasa secara efisien dalam penulisan atau percakapan juga merupakan seni bahasa yang indah yang diguna pakai untuk mempengaruhi atau memujuk pemikiran pendengar (*Kamus Dewan Edisi Keempat*, 2016). Ia berasal dari kalimah Arab بلاغة bermaksud terang, pengungkapannya jelas, lancar dan baik sebutannya, bertepatan dengan keadaan dan situasi semasa orang yang diajak bercakap (Rumadani, 2016).

Antara karya A. Samad Said yang telah dibuat kajian berkaitan retorika ialah karya *al-Amin*, *Salina*. Karya *al-Amin* adalah sebuah karya penulisan kreatif dalam penceritaan novel dan merupakan puisi liris-naratif berkisar dengan Rasulullah SAW. Karya ini penuh dengan prosa yang terlalu imaginatif dengan begitu mendalam dalam permainan dan ungkapan kata yang mahu disampaikan. Ianya memerlukan kepada pemikiran yang tajam dalam pembacaannya bagi mereka yang pemula dan mungkin boleh teka apa yang mahu disampaikan bagi mereka yang mempunyai pengalaman dalam sejarah Rasulullah SAW.

Pada yang belum pernah mendalami sejarah Rasulullah SAW, kemungkinan tidak mampu menafsirkan apa yang hendak disampaikan oleh pengarang. Sebaliknya akan tenggelam dengan permainan kata-kata dan takjub dengan penyusunan kata-kata. Dalam beberapa kepingan contoh ini, penulis cuba menggambarkan kehidupan orang Arab pada zaman Jahilliyah. Arab Jahilliyah pada ketika itu hidup berpuak-puak dan sering bertelagah dan berperang sesama sendiri. Penulis juga menyampaikan bahawa orang Arab ketika itu ada yang hidup secara pindah randah dan para Wanita ketika itu dilayan hina serta bayi-bayi perempuan itu akan dibunuh kerana disangka akan membawa musibah.

Namun begitu, penulisan dan kajian berkenaan *al-Amin* ini tidaklah mencakupi setiap aspek atau elemen retorik yang terdapat dalam ilmu *Balaghah*. Penulis hanya menyatakan beberapa unsur retorik seperti perumpamaan (*tashbih*), prosa, aliterasi, pengulangan (*tikrar*), persumberan hadis dan al-Qur'an (*iqtibas*), penggambaran alam

semula jadi (*wasf al-tabi'ah*) dan penimbunan soalan dalam penulisannya seperti "Siapa watak di dalamnya? Penyeri nafas kudus, lelaki khusus? (*al-Amin*, 110). Inilah antara unsur elemen yang dibincangkan oleh penulis (Rahmah, 2013). Namun, alangkah baik sekiranya penulis membahagikan kesemua elemen berikut mengikut subtopik. Penulisan yang dijalankan perlu bersifat teratur dan cermat berlandaskan peraturan dan protokol serta bersifat sistematik. Ini kerana penulisan akademik perlu memenuhi ciri-ciri seperti, bersifat objektif, bersistematik, tidak bersifat mempengaruhi, tidak berprejudis dan mempunyai pandangan orang ketiga (Norzalina, 2018).

Selain itu, kajian berkenaan karya *Salina* pula yang ditulis oleh Asrul Azuan dan Hajah Nor Azuan turut hanya menyentuh retorik dalam bidang kontekstual. Penelitian yang dibuat hanya dalam skop penulisan iaitu retorik dari aspek penceritaan, pendedahan, pemerian, penerangan dan pemujukan. Kajian ini menganalisis dan fokus kepada kekerapan unsur retorik dari aspek tersebut. Manakala kajian berkenaan Novel Hujan Pagi yang dikarang oleh A. Samad Said dan ditulis oleh Siti Nor Atikaf (2016) lebih menyetuh pada laras bahasa yang digunakan dalam novel ini. Antara laras bahasa yang digunakan dalam kajian ini ialah bersifat imaginatif dan figuratif, penggunaan bahasa-bahasa hiasan, wacana perlukisan, penggunaan bahasa baku, menggunakan sudut pandangan orang pertama, bernada puitis, pemilihan diksi, bersifat komunikatif dan ambiguiti.

KERANGKA TEORI

Retorik pada asalnya hanya berlaku di ucapan, namun kedatangan Enos dan Brown (1993) telah mengubah persepsi tersebut. Mereka mendakwa bahawa retorik tidak hanya berlaku di lisan namun berlaku juga di penulisan. Ini bermaksud penulisan yang digunakan harus mempunyai nilai estetik dan mempunyai unsur kreatif dan bukan kreatif (Nurulain & Che Ibrahim, 2016). Teori moden yang diasaskan oleh Enos dan Brown mempunyai lima asas (Muhammad Mazlan & Maizatul, 2016) sebagaimana berikut:

1. Retorik mempunyai pelbagai bentuk gaya bahasa secara langsung dan tidak langsung serta mempunyai nilai estetik.
2. Retorik mempunyai variasi makna dan menjurus pada makna tersirat pada adat kebiasaan atau memahami makna sebenar berdasarkan konteks ayat.
3. Retorik dapat memberi kesan tertentu dan mempunyai objektif yang ingin disampaikan oleh penutur atau penulis seperti mewujudkan emosi dan mempengaruhi minda pembaca atau pendengar.
4. Retorik mementingkan unsur estetik dan diksi serta penyusunan kata dalam satu ayat. Justeru, retorik lebih memilih kehalusan makna, elemen kebijaksanaan, kejelasan sesuatu ayat, kecantikan dan kefasihan dalam penyampaian.
5. Pendengar memerlukan kekuatan kognitif, psikologi, pemahaman sosial, dan penguasaan bahasa tertentu dalam menginterpretasikan ungkapan retorik. Pemahaman berdasarkan logik semata-mata tidak akan menemukan kebenaran semantik dalam memahami ungkapan, akan tetapi ia memerlukan pemahaman terhadap konteks ayat atau unsur yang mempengaruhi ungkapan.

Selain teori moden ini digunakan dalam panduan menyiapkan kajian ini, konsep tiga sarjana (Risma Despryanti, Dian Uswatun Hasanah dan Meidawati) turut digunakan dalam penganalisaan unsur retorik. Unsur yang akan dibentangkan dalam kajian ini mempunyai 13 unsur iaitu seperti metafora, alusi, asonansi, distikhon, hiperbola, inversi, ironi, kuatren, melakolik, personifikasi, rima, sinkof dan terzina. Justeru, unsur tersebut akan dipadankan dengan ayat puisi yang bersesuaian dengan elemennya.

SIGNIFIKAN KAJIAN

Kajian ini sangat penting khususnya pendudukan Malaysia. Kajian ini dibuat untuk menyatakan kepentingan menjaga warisan budaya dari aspek seni dan budaya melayu. Ini kerana dengan mengetahui warisan Melayu, masyarakat mampu membentuk dan mengekalkan jati diri dan identiti Melayu. Intipati yang sempurna terhadap sesuatu perkara merupakan identiti sesuatu (Mohd Hilmi & Mohd Yusof, 2017).

Justeru, kajian ini dibangunkan bagi mengembangkan instrumen dengan penambahan pemboleh ubah yang baru. Selain itu, memantapkan lagi metodologi kajian terdahulu dengan prosedur yang lebih komprehensif. Oleh itu, kajian ini melaksanakan triangulasi data pada dapatan kajian kualitatif dengan menambah data baharu. Sehubungan dengan itu, satu teori telah digunakan bagi menjelaskan sesuatu data dengan lebih terperinci dengan menjalankan kajian dengan lebih mendalam.

ANALISIS KAJIAN

Nama Puisi: *Irama Rindu*

Bentuk rangkap dalam puisi Irama rindu menggunakan bentuk *kuatren* dalam rangkapnya iaitu empat baris setiap rangkap. Jenis nada yang digunakan ialah romantik. Antara elemen yang digunakan dalam puisi *Irama Rindu* ialah personifikasi, sinkope, asonansi, rima akhir tak sempurna dan alusi. Ini dapat dilihat dengan lebih jelas dalam jadual di bawah,

Jadual 1. Elemen retorik dalam puisi *Irama Rindu*

ELEMEN	AYAT PUISI	ELEMEN TAMBAHAN
Personafikasi Sinkof/sinkope	Angin Tidak memeluk pesan Mau ku jadi debu Hidrogen Mau Kau lihat ku jadi Shaitan	Metafora
Asonansi Rima akhir tak sempurna	Bila adinda rela bersatu Aku kering dibakar rindu Rindu bertahun tidak berlagu	Pengulangan "rindu"
Alusi	Lela dan Majnun begitu juga?	

Di sini pemuisi menggunakan personifikasi pada sesuatu benda yang tidak hidup seperti angin dan memberikan sifat yang hidup kepadanya tidak memeluk. Seterusnya, pemuisi juga menggunakan sinkope pada perkataan 'ku', memendekkan kata 'aku' kepada 'ku.' Pemuisi juga menggunakan gaya asonansi iaitu pengulangan huruf vokal yang sama 'a' pada ayat "Bila Adinda rela bersatu". Rima akhir tidak sempurna turut digunakan seperti rindu dan berlagu pada suku kata 'du' dan 'gu' pada dua perkataan tersebut. Alusi turut digunakan dengan cara pemuisi memberi gambaran sesuatu mengikut cita-rasanya. Elemen tambahan turut digunakan dalam puisi ini seperti metafora dalam ayat "debu hidrogen" dengan menggabungkan unsur konkrit 'debu' dan abstrak "debu". Gaya pengulangan juga turut terdapat pada perkataan 'rindu' (Despryanti, 2018; Hasanah, 2019; Meidawati, 2020).

Nama Puisi: *Kepada Gadis Manis*

Rangkap yang digunakan dalam puisi ini ialah gabungan antara distikhon dan kuatren iaitu menggunakan selangan empat baris dan dua baris dalam rangkap puisi. Bentuk sajak yang digunakan ialah jenis romantik. Antara elemen yang digunakan dalam puisi *Kepada Gadis*

Manis ialah metafora, hiperbola, sinkope, rima akhir tak sempurna. Ini dapat dilihat dengan mudah dalam jadual di bawah,

Jadual 2. Elemen retorik dalam puisi *Kepada Gadis Manis*

ELEMEN	AYAT PUISI	ELEMEN TAMBAHAN
Metafora	Untuk hiasan di taman hati	
hiperbola	Selalu tersemat muslihat api	Sinkof/sinkope
Sinkof/sinkope	Dalam menchiom hati nak dara	
Rima akhir tak sempurna	Selalulah dik berhati-hati	
	Semoga sekuntum kataku ini	metafora
	Ada menyembah sekuntum bakti	

Pemuisi menggunakan gaya metafora seperti ‘taman’ perkataan konkrit dan ‘hati’ abstrak dalam memberi gambaran terhadap sesuatu. Hiperbola juga turut digunakan dalam puisi ini seperti “menchiom hati nak dara” kerana hati bukanlah perkara yang logik untuk dicium. Pemuisi juga menggunakan sinkope dalam ayat ‘nak’ yang mana asalnya anak dan ‘dik’ dari perkataan adik. Pemuisi juga menggunakan rima akhir tak sempurna seperti ‘ni’ dan ‘ti’ pada perkataan ini dan bakti. Pemuisi turut menggunakan metafora dalam puisi ini seperti jodoh bilangan ‘sekuntum’ digabungkan dengan ‘kata’ yang mana satu berbentuk konkrit dan satunya berbentuk abstrak (Despryanti, 2018; Hasanah, 2019; Meidawati, 2020).

Nama Puisi: *Titisan Darah Ditanah Indah*

Rangkap yang digunakan ialah kuartren. Bentuk sajak yang digunakan ialah jenis patriotism. Antara elemen yang digunakan dalam puisi *Titisan Darah di Tanah Indah* ialah metafora dan hiperbola. Ini dapat dilihat dalam jadual di bawah,

Jadual 3. Elemen retorik dalam puisi *Titisan Darah Ditanah Indah*

ELEMEN	AYAT PUISI	ELEMEN TAMBAHAN
Metafora	Mati terantai kakinya, terchelik hampa matanya	
	Sedang tangan raksasa menchekek bengis mangsanya	
	Kami titisan darahnya penchurah Bahagia kematinya!	
Hiperbola	Biar semerbak baunya mengharumi seluruh benua!	
	Tiada rela berjela Cherita neraka selaksa	

Pada ayat ini, pemuisi menggunakan metafora pada ayat ‘mati terantai’ dan ‘terchelik hampa’, ‘mati’ dan ‘hampa’ di sini merupakan abstrak, ‘terantai’ dan ‘terchelik’ merupakan konkrit disini. Selain itu, hiperbola turut digunakan seperti “Baunya mengharumi seluruh benua”. Bau pada adat kebiasaan hanya akan berbau pada sekitarnya, namun pemuisi menggambarkan ianya secara berlebihan (Despryanti, 2018; Hasanah, 2019; Meidawati, 2020).

Nama Puisi: *Kepulangan Perahu Layarnya*

Bentuk puisi ini menggunakan cara penceritaan dan jenis romantik serta melankolik. Antara elemen yang digunakan ialah metafora, personifikasi, inversi, hiperbola, dan alusi. Ini digambarkan melalui jadual dibawah:

Jadual 4. Elemen retorik dalam puisi Kepulauan Perahu Layarnya

ELEMEN	AYAT PUISI	ELEMEN TAMBAHAN
Metafora	Persaingan di kaca ombak pechahan bulan Di matanya kemarau chahaya, dihatinya kemarau chinta Angin datang begitu mesra, ombak pula begitu manja Di laut ombak terlalu buas, topan dan hujan terlalu ganas Langit cerah di daerah ini ada kemesraannya di malam hari	hiperbola
personafikasi	Perahu-perahu layar berlabuh tenang Perahu-perahu layar berlabuh semuanya menari-nari diombak manja	metafora
Inversi	Terjumpakah kanda kekasih baru di pulau yang lain yang indah terlalu Terlalu kemarau hatiku sudah!	
Hiperbola Alusi	Berlarilah ia ke lidah pantai melonjak ria sepenuh hati Dinda Melati mengapakah menunggu kanda seorang diri?	personafikasi

Pada puisi ini, 'kemarau' merupakan konkrit dan 'chahayanya' merupakan abstrak dan ianya dari bentuk metafora. Personifikasi juga digunakan pada puisi ini seperti memberi kata kerja 'menari-nari' yang bukan pada tempatnya 'perahu-perahu'. Inversi pada ayat ini ialah 'indah terlalu', seharusnya susunan kata yang betul ialah terlalu indah. Dalam puisi ini juga hiperbola diguna pada 'pantai melonjak ria' dengan memberi gambaran secara berlebihan pada pantai dan 'perahu-perahu layar berlabuh tenang', memberikan sifat tenang pada perahu dikira sesuatu berlebihan. Perkataan 'melonjak' tidak sesuai digunakan di sini, namun digunakan untuk menunjukkan sesuatu perkara secara berlebihan. Tambahan dari itu, ianya turut dikira sebagai personifikasi kerana unsur ketenangan kebiasaannya merujuk pada sesuatu yang hidup. Unsur alusi juga digunakan untuk menggambarkan sesuatu berdasarkan pemuisi tersebut seperti "Dinda Melati" di sini untuk ditunjukkan makna pada kekasih (Despryanti, 2018; Hasanah, 2019; Meidawati, 2020).

Nama Puisi: Buah Kisah Resah Gelisah

Bentuk sajak yang digunakan dalam puisi ini ialah *kuatren*. Jenis nada dalam puisi ini ialah melankolik. Antara elemen retorik yang terdapat dalam puisi Buah Kisah Resah Gelisah ialah personafikasi, dan hiperbola. Ini jelas dapat dilihat dalam jadual berikut,

Jadual 5. Elemen retorik dalam puisi *Kisah Resah Gelisah*

ELEMEN	AYAT PUISI	ELEMEN TAMBAHAN
personafikasi hiperbola	Titisan hujan ke atap penuh hiba meratap Siksa merayap menembus urat sarap Ibu tua terbatuk semakin melutut teruk Deru kereta mengamuk di jalan liar yang sibuk	

Pada puisi ini, unsur personifikasi digunakan pada ayat "titisan hujan ke atas penuh hiba meratap" dengan memberi sifat hiba pada situasi dan bukan pada orang. Selain itu, hiperbola juga turut digunakan seperti menggambarkan deruan kereta seperti mengamuk, ianya dianggap gambaran yang berlebihan (Despryanti, 2018; Hasanah, 2019; Meidawati, 2020).

Nama Puisi: *Satu Sumpah Pantang Dipungghah*

Bentuk sajak yang digunakan dalam puisi ini ialah campuran antara distikhon, terzina dan kuatren dan menggunakan plot monolog dalaman. Jenis nada dalam puisi ini ialah protes. Antara elemen retorik yang terdapat dalam puisi *Satu Sumpah Pantang Dipungghah* ialah metafora dan rima tak sempurna. Ini digambarkan melalui jadual di bawah,

Jadual 6. Elemen retorik dalam puisi *Satu Sumpah Pantang Dipungghah*

ELEMEN	AYAT PUISI	ELEMEN TAMBAHAN
metafora Rima tidak sempurna	“Moyang engkau mati diserang derita “ jawabnya Kepapaan dalam riba ini sunyi menjadi rajanya Tapi topan yang mau bergolak Tidak menggentarkan napas yang berdetik	Ironi Sinkope / sinkof

Pada puisi ini, ‘moyang mati’ dikira sebagai konkrit dan ‘diserang derita’ dianggap abstrak, maka ia dikira sebagai metafora. Selain itu, suku kata akhir seperti ‘lak’ dan ‘tik’ dari perkataan bergolak dan berdetik dikira mempunyai suku kata yang ada pengulangan bunyi namun tidak begitu serupa. Unsur ironi digunakan pada ayat pertama, maksud ayat ini bukanlah hakiki dari zahirnya namun ia ingin menyampaikan bahawa moyang terdahulu hidup dalam suasana yang susah. Sehubungan itu, sinkope turut digunakan pada perkataan ‘mau’ yang asalnya dari perkataan ‘mahu’ dan telah disingkatkan (Despryanti, 2018; Hasanah, 2019; Meidawati, 2020).

Nama Puisi: *Di Bawah Bintang Mengerdip*

Bentuk puisi yang digunakan ialah kuatren dan distikhon. Jenis nada dalam puisi ini ialah melankolik dan romantik. Antara elemen yang terdapat dalam puisi *Di Bawah Bintang Mengerdip* ialah personifikasi, metafora dan hiperbola. Ini dijelaskan dalam bentuk jadual di bawah,

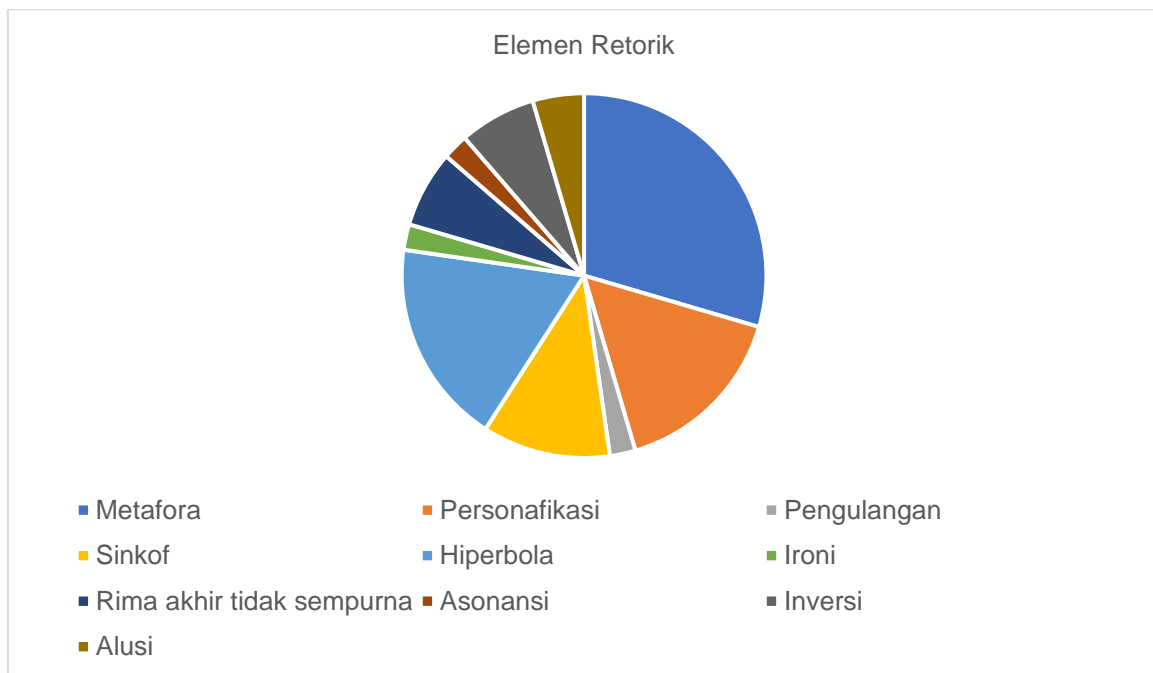
Jadual 7. Elemen retorik dalam puisi *Di Bawah Bintang Mengerdip*

ELEMEN	AYAT PUISI	ELEMEN TAMBAHAN
personafikasi	Tapi siapa dapat percahaya bulan turut berduka Ketika dunia sedang asyik berpestaria	sinkope/sinkof
Metafora	Tapi siapa sanggup perdhaya malam ikut berhiba Ketika senja memerah surat gementarmu tiba Angin liar di sini bunga kenangan keguguran Di teluk mesra terkembang sudah layar sejarahnyanya	sinkope/sinkof
hiperbola	Menyentak dada ini gementar sampai ke nadi	inversi

Pemuisi menggunakan unsur personifikasi pada “cahaya bulan yang berduka,” memberikan sifat duka manusia pada bulan. Selain itu, unsur metafora, konkrit pada ‘angin’ dan abstrak pada ‘liar’ telah digunakan. Hiperbola juga turut digunakan seperti ayat “menyentak dada ini gementar sampai ke nadi” bukanlah sesuatu yang logik bagi perasaan gementar untuk sampai ke nadi, namun digunakan untuk menunjukkan sesuatu kegementaran yang teramat. Unsur sinkope iaitu memendekkan kata seperti ‘tapi’ dari ‘tetapi.’ Unsur inversi iaitu membalikkan susunan ayat juga digunakan seperti “terkembang sudah” yang seharusnya disusun seperti “sudah terkembang” (Despryanti, 2018; Hasanah, 2019; Meidawati, 2020).

HASIL KAJIAN

Hasil kajian mendapati bahawa banyak elemen retorik yang digunakan dalam karya A. Samad Said di dalam buku *Puisi Baru Melayu*. Antara elemen yang sering digunakan sasterawan ialah metafora, dengan dapatan hasil menemukan 13 elemen metafora dalam tujuh puisi berlainan. Dan seterusnya diikuti hiperbola mempunyai lapan elemen, manakala personifikasi mempunyai tujuh elemen, lima elemen sinkope, tiga elemen pada setiap elemen inversi dan rima akhir tidak sempurna, dua elemen pada alusi dan satu elemen pada setiap satu diasonansi, pengulangan dan ironi. Ini menjadikan jumlah elemen secara keseluruhan mempunyai 44 jumlah elemen dalam tujuh puisi. Justeru diterangkan melalui carta pai di bawah,

Rajah 1. Elemen-elemen retorik dalam buku *Puisi Baru Melayu*

KESIMPULAN

Seni karya A. Samad Said mempunyai banyak nilai retorik. Ianya dibina atas seni retorik yang mendalam bagi memperhalusi cara penyampaian puisinya. Ianya menjadi amat baik bagi mana-mana pihak dapat menerbitkan kembali mana-mana karya lama bagi mengembalikan jati diri dan budaya melayu. Alangkah ruginya untuk generasi akan datang sekiranya tidak dapat menghayati sendiri karya seni warisan bangsa yang lama yang penuh dengan nilai retorik.

RUJUKAN

- A. Samad Said. (1979). *Dari Salina ke Langit Petang*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
 A. Samad Said. (1999). *al-Amin*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.

- Abdul Halim Ali. (2012). Proses kreatif A. Samad Said dalam penghasilan karya kreatif. *Pendeta*. 3, 155-180. Diambil dari <https://ejournal.upsi.edu.my/index.php/PENDETA/article/view/1121>.
- Abu Bakar, Salwani. (2009). Implikatur dalam sajak-sajak Melayu. Tesis Sarjana, Universiti Malaya.
- Ahmad Farid Abdul Jalal, Rahimin Affandi Abd. Rahim, Ab. Halim Ismail, Huzaimah Ismail, Nor Adina Abd. Kadir & Muhammad Ikhlas Rosele. (2017). *Kolonialisme - Ilmu Kolonial dalam Sejarah di Tanah Melayu: Satu Pengenalan*. Researchgate. Diakses dari https://www.researchgate.net/publication/309287336_KOLONIALISME-ILMU_KOLONIAL_DALAM_SEJARAH_DI_TANAH_MELAYU_SATU_PENGENALAN
- Ahmad Nabil Amir & Tasnim Abdul Rahman. (2020). Perkembangan pemikiran sastra Islam di Alam Melayu. *Jurnal 'Ulwan*. 5(1), 155-168.
- Ali Ahmad. (1961). *Puisi Baru Melayu*. Siri Sastra DBP Bil. 9. Kementerian Pelajaran Persekutuan Tanah Melayu: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Asante, M.K. (1969). *Rhetoric of Black Revolution*. Boston: Allyn & Bacon.
- Asmah Omar. (2007). *Kesantunan Bahasa dalam Pengurusan Pentadbiran dan Media*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka
- Asrul Azuan Mat Dehan & Nor Azuwan Yaakob. (2015). Teknik Retorik dalam Novel Salina Karya A. Samad Said. *International Journal of Language Education and Applied Linguistics*. 2, 49-59.
- Berita Harian. (2021). A Samad Said Bapa yang Sederhana. *Berita Harian*, 4 Oktober. Diakses dari <https://www.bharian.co.my/amp/rencana/sastra/2021/10/872043/samad-said-bapa-yang-sederhana>
- Cooper, L. (1960). *The Rhetoric of Aristotle*. New York: Appleton Century Crofts.
- Creswell, J.W. (2010). *Research Design: Pendekatan Kualitatif, Kuantitatif, dan Mixed*. Terj. Yogyakarta: PT Pustaka Pelajar.
- Despryanti, R., Desyana, R. & Rahayu, A.S. & Rostikawati, Y. (2018). Analisis Gaya Bahasa pada Puisi "Aku" Karya Chairil Anwar. *Parole Jurnal Pendidikan Bahasa dan Sastra Indonesia*. 1(2), 165-170.
- Enos, T. & Brown, S.C. (1993). *Defining the New Rhetorics*. New York: Sage Publications.
- Harun Jaafar. (2003). Prosa Melayu Klasik: Telaah Persoalan dan Fungsi. Laporan Penyelidikan. Universiti Pendidikan Sultan Idris.
- Hasanah, D.U., Achsani, F. & Al Aziz, I.S.A. (2019). Analisis Penggunaan Gaya Bahasa pada Puisi-puisi Karya Fadli Zon. *Kembara: Jurnal Keilmuan Bahasa, Sastra, Dan Pengajarannya* 5(1), 13-26.
- Husna H.M., Nor Azuwan Y. & Zaitul Azma Z.H. (2018). Retorik Pemerian dalam Ceramah Agama. *International Journal of the Malay World and Civilisation*. 6(2), 29-38.
- Istiqamatunnisak. (2012). Pengaruh Bahasa Melayu terhadap Kesusasteraan Aceh. Naskhah Akhbar al-Karim. *Manuskript*. 2(1), 1-31.
- Juwati. (2017). Diksi dan Gaya Bahasa Puisi-puisi Kontemporer Karya Sutardji Calzoum Bachri. *Jurnal Kajian Bahasa, Sastra dan Pengajaran*. 1(1), 72-89.
- Kamus Dewan Edisi Keempat*. (2016). Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Meyer, Jim. (1997). What is Literature? A Definition Based on Prototypes. *Work Papers of the Summer Institute of Linguistics, University of North Dakota Session*. 41(3).
- Mohd Hilmi Jalil & Mohd Yusof Othman. (2017). Jati Diri Manusia: Antara Islam dan Barat. *Jurnal Hadhari. Edisi Khas*, 97-109.
- Muhammad Mazlan Abu Bakar. (2015). Retorik Pembangunan Sosioekonomi Masyarakat dalam Laporan Media. Tesis Sarjana Tidak Diterbitkan. Universiti Putra Malaysia.
- Muzakki, Akhmad. (2018). *Pengantar Teori Sastra Arab*. Malang: UIN Maliki Press.
- Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall International.

- Norliza Jamaluddin. (2017). Upaya Bahasa Melayu sebagai Sarana Ilmu. Prosiding Simposium Internasional Upaya Peningkatan Kembali Bahasa Melayu sebagai Alat Pemersatu Kawasan Asia Tenggara, Universitas Indraprasta PGRI, Jakarta Indonesia.
- Norzalina Noor. (2018). *Wacana Akademik Bahasa Melayu*. Tanjung Malim: Universiti Pendidikan Sultan Idris.
- Nurdin, H.E.S. (2019). *Teori-teori Analisis Implementasi Kebijakan Republik*. Bandung: Mutiara Media Grafika.
- Nurulain Abdul Razak & Che Ibrahim Salleh. (2016). Retorik Naratif dalam Novel "Orang Kota Bharu". *International Journal of the Malay World and Civilisation*. 4(2),13-22.
- Perpustakaan Negara Malaysia. (2012). *Dasar Pelupusan Sumber Perpustakaan*. PNM/DS12-P1. Kuala Lumpur: Perpustakaan Negara Malaysia.
- Perpustakaan Negara Malaysia. (t.th.). *Pameran Sasterawan Negara*. Kuala Lumpur: Perpustakaan Negara Malaysia.
<https://www.pnm.gov.my/pnm/resources/pdf%20file/Pameran%20Maya/sasterawan.pdf>
- Prodopo, R.D. (2010). *Pengkajian Puisi*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Purwono. (2010). *Studi Kepustakaan*. Yogyakarta: Universitas Gadjah Mada.
- Rachmadani, F.D. (2017). Analisis Penggunaan Gaya Bahasa Pada Puisi Karya Siswa SMA di Yogyakarta. Skripsi Sarjana Tidak Diterbitkan, Universitas Yogyakarta.
- Rahmah Ahmad H. & Mohd Shahrizal Nasir. (2013). Unsur-unsur Retorik dalam Puisi Melayu al-Amin Karya A. Samad Said. *Jurnal Usuluddin*. 37, 117-150.
- Raminah Sabran. (2002). Retorik Pendedahan dan Penghujahan. *Pelita Bahasa*. 14(11), 42-43.
- Rosnah Baharudin. (2012). *Biografi A. Samad Said Memberi Hati Nurani*. Kuala Lumpur: Institut Terjemahan & Buku Malaysia Berhad.
- Rosni Wazir. (2016). Sorotan Perkembangan Tasawuf di Alam Melayu, Tokoh-tokoh dan Karyanya. *Jurnal Pengajian Islam Fakulti Pengajian Peradaban Islam*. 9(II).4, 177-194.
- Sagala, R. (2016). *Balaghah*. Sukarame: Fakultas Tarybiyah dan Keguruan, Institut Agama Islam Negeri Raden Intan Lampung.
- Siti Nor Atikaf Salleh, Nurfarhana Shahira Rosly, Nabillah Bolhassan, Asrul Azuan Mat Dehan. (2016). Keanekaragaman Ciri Laras Bahasa Kreatif (SASTERA) dalam Penulisan Novel Hujan Pagi. *Jurnal Ilmi*. 1(1), 11-28.
- Siti Rabiah. (2012). Language as a Tool for Communication and Cultural Reality Discloser. Prosiding 1st International Conference on Media, Communication and Culture "Rethinking Multiculturalism: Media in Multicultural Society." 7 & 8 November, Universitas Muhammadiyah Yogyakarta, Indonesia.
- Sobariah Baharum. (2008). Retorik dalam Novel-novel Abdullah Hussain. Tesis Dr. Fal. Tidak Diterbitkan, Universiti Putra Malaysia.
- Suswandari, M. & Hatmo, K.T. (2020). *Ontologi Puisi*. Jawa Tengah: Universitas Veteran Bangun Nusantara
- Zainal, R.A. 2020. KLWBC2020: Akhbar dan Sastera. *Astro Awani*. 4 Mei. Diakses dari <https://www.astroawani.com/berita-malaysia/klwbc2020-akhbar-dan-sastera-241331?amp=1>
- Zaini-Lajoubert, M. (2010). Karya Sastera Melayu Moden yang Berilhamkan Karya Sastera Melayu Lama. *Jurnal Terjemahan Alam & Tamadun Melayu*. 1(2), 113-143.
- Zakaria, G.A.N., Abdul, A.H., Abd Rahman, M.Z. & Twahir@H. Tahir, W. (2020). Seni Majaz dalam Bahasa Melayu: Analisis Berdasarkan Ilmu Balaghah Arab. *PENDETA Journal of Malay Language, Education and Literature*. 11(1), 18–32.